
Régészeti örökségvédelmi hatástanulmány

Békés város településrendezési
tervéhez

*(A Békés 0109/30 hrsz ingatlanhoz
kapcsolódó módosításhoz)*

Készítette:

Liska András
régész, örökségvédelmi szakértő

2023

Bevezetés

A hatástanulmány elkészítésének célja – a „kulturális örökség védelméről” szóló 2001. évi LXIV. törvény (Kötv) és a *kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 68/2018. (IV.9.) Korm. rendelet (R) előírásaival* megfelelően – Békés város határának a *külön térképen jelölt tervezési területén* a régészeti örökségi elemek teljes körű számbavétele, lokalizálása, illetve az esetlegesen szükséges örökségvédelmi hatáscsökkentő ajánlások megfogalmazása volt. A hatástanulmány kifejezetten csak a külön térképen jelölt, Békés város 0109/30 hrsz-ú ingatlanhoz kapcsolódó változtatásokkal érintett területre vonatkozó információkat tartalmazza.

Az alábbi régészeti örökségvédelmi hatástanulmány, illetve az alábbiakban felsorolt adatok és megállapítások nem pótolhatják, helyettesíthetik az egy-egy földterületre, lelőhelyre vonatkozóan, telekértékesítéshez vagy bármilyen földmunkával járó változtatáshoz kapcsolódóan a területileg illetékes járási kormányhivatalok örökségvédelmi hatósága által az aktuális örökségvédelmi szakkérdés vizsgálatát, illetve szakhatósági véleményének, engedélyének kikérését. Bármilyen földterülettel kapcsolatos jogi ügylet előkészítésének részeként, illetve bármilyen földmunka tervezésekor elkerülhetetlen az adott örökségvédelmi hatóság hivatalos megkeresése, és hivatalos véleményének, szakhatósági állásfoglalásának beszerzése.

Jelen munkát a „szerzői jogról” szóló 1999. évi LXXVI. tv. alapján szerzői jogi védelem illeti meg. A közölt adatok szerződéstől eltérő célra való felhasználása, régészeti lelőhelyre vonatkozó adatok nyilvánosságra hozása, vagy továbbadása csak a szerző engedélyével történhet.

Jogszabályi környezet:

(A vonatkozó hatályos jogszabályok és tartalmuk, azaz a régészettel érintett területeken követendő eljárások, jogok és kötelezettségek) A régészeti lelőhelyekre, a régészeti kutatásra és a régészeti leletekre vonatkozó főbb jogszabályok:

2001. évi LXIV. törvény a „kulturális örökség védelméről”

68/2018. (IV.9.) Kormányrendelet a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról

1. Örökségvédelmi vizsgálat

A vizsgált terület bemutatása

a, A település történeti leírása (a történeti település- és tájszerkezet alakulása)

Békés geomorfológiailag a Körösök völgye és a Maros hordalékkúp határán helyezkedik el. A településhatár több mint kétharmadának alapvető földrajzi képét a szabályozott folyó, és a partjaihoz kapcsolódó, egykori kanyarulatok, a mai holtágak sűrű rendszere határozza meg. A Körös-völgy valójában egy sekély medence, mely alig néhány méterrel mélyebb fekvésű környezeténél. Tengerszint feletti magassága 83–102 méter között van. Felszínét holocén kori folyóvízi üledékek borítják, a folyóhátakon és hordalékkúpokon iszapot és homokot tartalmazó löszszerű képződmények találhatók, közöttük pedig újholocén eredetű áttelepített iszapos lösz, iszapos agyag, réti agyag a jellemző. A tartósan vízjárta területeken tőzeg és kotú képződött. A felszín képét ma is létező holtágak, elhagyott meanderek és folyómedrek, mocsaras területek jellemzik. A tartósan vagy időszakosan vízjárta medreket 1–3 méter magasságban kiemelkedő háta kísérik, amelyek időszakos vagy állandó, a megtelepedésre különösen alkalmas szárazulatok voltak. A régészeti lelőhelyeket a Körösök vidékén főképpen ezeken a kiemelkedő térszíni formákon találjuk. A régészeti lelőhelyek természetesen igazodtak a táj felszíni viszonyaihoz, az egykori megtelepedésre alkalmas helyek tehát szorosan követik a felszín adta lehetőségeket, és ezek határozzák meg a lelőhelyek fekvését és kiterjedését is. Gyakorta a régészeti lelőhelyek füzére rajzolja ki az egykori medreket ezen a vidéken.

A Körösöktől Ny-ra eső határrész más képet mutat. Itt, a viszonylag keskeny ártéri szakasztól DNy-ra a felszín fokozatosan emelkedik, és a határ szélén már eléri a 87 méteres átlagos magasságot. Ez a terület jelenti a Maros hordalékkúpjának a szélét. Vannak ugyan határozott folyómedrek itt is, ám meanderágak azonban nem. Az

infúziós lösztakarón a szélfújta, alacsony háta is megjelennek, amelyekhez már nem igazodnak a lelőhelyek, hanem a felszínen alig felismerhető pleisztocén folyómedrek vonalát követik. Ez a rész régészeti emlékekben jóval szegényesebb a Körösök medrei által meghatározott területen tapasztalhatóknál.¹

Békés határában 1982 és 1989 között került sor szisztematikus felszíni lelőhely felderítésekre, ún. régészeti terepbejárásokra, az országos régészeti topográfiai program keretében. A békési határon belül összesen 235 lelőhelyet térképeztek fel. Napjainkban a közhiteles nyilvántartásban szereplő, azonosított, tehát megbízható téradattal rendelkező lelőhelyek száma 254.

A jelen hatástanulmányban vizsgált, külön térképen jelölt, a *Békés város településrendezési tervének módosításával* érintett tervezési terület a város külterületi határának DNy-i részén helyezkedik el, a Borosgyán nevű határrészben. A most vizsgált rész a terület tágabb földrajzi arculatát meghatározó Körös-meder, az Élővíz-csatorna, valamint egy tőle Ny-ra húzódó, ma már teljesen feltöltődött, régi folyómeder között húzódik. Az itt elhelyezkedő területek ma még nagyobb részt beépítetlenek, ám a több évtizede zajló bányaművelés a 20. században jelentősen átalakította a határrész képét. A településhatárnak ez a területrésze morfológiailag nem különbözik a teljes településhatárt illetően, általánosan megfogalmazott jellemzők tekintetében.

b, Településkép

A felszín képét a békési határban részben a ma is létező holtágak, elhagyott meanderek és folyómedrek, ártéri területek határozzák meg. A város közigazgatási területén a régészeti lelőhelyek elsősorban az Körösök vízrendszeréhez tartozó területen, a meglévő és az egykori, különböző korú, lefűződött és feltöltődött ágai mentén, illetve az Ósmaros hordalékkúpján található. Mindezt különösen nagymértékben befolyásolják azok a túlnyomórészt 20. századi vagy teljesen modern beépítések és átalakítások, különösen a bányaművelés nyomai, amelyek a most tárgyalt tervezési terület közelében húzódnak. Jelenlegi használatuk és a tájra gyakorolt hatások karaktere nem engedi meg a történeti tájhasználat hiteles rekonstrukcióját.

¹ MRT 10. 37.

c, Településszerkezet és területhasználat, település karakter

A régészeti lelőhelyek természetesen igazodtak a táj felszíni viszonyaihoz, az egykori megtelepedésre alkalmas helyek tehát szorosan követik a felszín adta lehetőségeket, és ezek határozzák meg a lelőhelyek fekvését és kiterjedését is. A terepi topográfiai módszerekkel vizsgálható területeken elhelyezkedő régészeti lelőhelyek fekvése arra utal, hogy a fiatal meanderek teraszain és az üledékhalmonokon lévő egykori települések a víz közelében feküdtek, a vízmedrek pedig a történeti időszakban nem sokat változtak. A település határában lévő termőföldek mezőgazdasági művelésre a történeti időkben is alkalmasak voltak, és ma is azok. Az ismert régészeti leletek arra utalnak, hogy a vidék a klímaváltozásoknak megfelelően hol sztyeppe jellegű volt, hol pedig az intenzív földművelésnek kedvezett.

d, Védettségek

Régészetileg kiemelten védett lelőhely nincs a vizsgált tervezési területen. A tervezési területre eső régészeti lelőhely, mint nyilvántartott lelőhely a Kötv. 11. § alapján, ex-lege általános régészeti védelem alatt áll. A régészeti örökség elemeit lehetőleg eredeti lelőhelyükön, eredeti állapotukban, eredeti összefüggéseikben kell megőrizni, a védelemre irányuló intézkedéseknek elsősorban megelőző, szükség esetén mentő jellegűeknek kell lenni (Kötv. 10. §). A Kötv. 19. § (2) alapján, a régészeti örökség elemei eredeti helyzetükből csak régészeti feltárás keretében mozdíthatók el. A Kötv. 22. § (1) alapján, a régészeti lelőhelynek a beruházással kapcsolatos földmunkával érintett részén az örökségvédelmi hatóság által előírt módszerekkel megelőző régészeti feltárást kell végezni. Az örökségvédelmi intézkedésekre vonatkozó javaslatok kidolgozása során a Kötv. 22. §-ban és a Korm. R. 4-9. §-ban foglalt szempontokat kell figyelembe venni.

e, Örökségi értékek elemzése

Az adatgyűjtés eredményei alapján a most tárgyalt tervezési területen a következő régészeti lelőhely azonosítható, amely téradatai alapján az érintettség geodéziailag is rögzíthető ²:

² A közhiteles nyilvántartásban szereplő lelőhelypolygonok nagy része a korábbi múzeumi adatgyűjtések 1:25.000 és 1:10000 léptékű sztereografikus térképről származik. A papírtérképek későbbi átrajzolása, majd digitalizálása során a különböző vetületi rendszerek közötti konvertálás

Lelőhely azonosító:	2817	
Település:	Békés	
Lelőhely neve (esetleges variációk):	Békés 140. lelőhely, Borosgyán IV.	
Térkép vetülete:	EOV	
Térképlap száma:	38-221	
EOV koordináták:	x (É-D): 806399 y (K-Ny): 156834	
Érintett helyrajzi számok	0109/30, 0109/31	
Azonosított régészeti korszakok és jellegük:	település	szarmata kor
Irodalom, kutatottság:	MRT 10. 106-107.	

Lelőhely azonosító:	2818	
Település:	Békés	
Lelőhely neve (esetleges variációk):	Békés 141. lelőhely, Borosgyán, Hankó-tanya	
Térkép vetülete:	EOV	
Térképlap száma:	38-221	
EOV koordináták:	x (É-D): 805976 y (K-Ny): 157223	
Érintett helyrajzi számok	0109/55	
Azonosított régészeti korszakok és jellegük:	település	bronzkor
	település	szarmata kor
Irodalom, kutatottság:	MRT 10. 107.	

Lelőhely azonosító:	2822	
Település:	Békés	
Lelőhely neve (esetleges variációk):	Békés 145. lelőhely, Borosgyán, Seres-tanya	
Térkép vetülete:	EOV	
Térképlap száma:	38-223	
EOV koordináták:	x (É-D): 806718 y (K-Ny): 155942	
Érintett helyrajzi számok	0104/9, 0104/12, 0104/47, 0109/5, 0109/12, 0109/19, 0109/20, 0109/21, 0106, 0103/7	
Azonosított régészeti korszakok és jellegük:	település	őskor
	település	szarmata kor
	település	Árpád-kor
Irodalom, kutatottság:	MRT 10. 107-108.	

egyres lelőhely kiterjedések torzulásával illetve esetleg részleges adatvesztéssel járt. Jelen összesítő adattári gyűjtés nem pótolhatja a korábbi adatok felülvizsgálatát és a lelőhelyek kiterjedésének modern, digitális módszerekkel történő helyszíni hitelesítését.

Lelőhely azonosító:	3127	
Település:	Békéscsaba	
Lelőhely neve (esetleges variációk):	Békéscsaba 231. lelőhely, Béke Tsz, Libatelep	
Térkép vetülete:	EOV	
Térképlap száma:	38-221	
EOV koordináták:	x (É-D): 805367 y (K-Ny): 156136	
Érintett helyrajzi számok	0109/21, 0681/37, 0681/38, 0681/39, 0681/40, 0681/23, 0109/47, 0134, 0111, 0109/48, 0681/22, 0681/41, 0692, 0695/22, 0695/23	
Azonosított régészeti korszakok és jellegük:	település	őskor
	település	szarmata kor
	település	Árpád-kor
Irodalom, kutatottság:	MRT 10. 229.	

2. A rendezés során tervezett változások hatáselemzése

A tervezett változtatások hatása a történeti településhálózatra, a régészeti örökség elemeire, a régészeti emlékek, feltárhatóságának, megmaradásának, bemutathatóságának, vagy pusztulásának esélye

A jelen tanulmányban tárgyalt terület rendezési tervének módosítási szándékai a következők szerint befolyásolhatják az ismert és nyilvántartott örökségi elemek megőrzésének módját és esélyeit:

Általánosságban megfogalmazható, hogy a szabályozási terv most tárgyalt módosításai a területhasználattal kapcsolatos lehetőségeket régészeti szempontból alapvetően nem befolyásolják, azt minden esetben a hatályos örökségvédelmi szabályozások figyelembe vételével kell tervezni. A már ismert régészeti lelőhelyek területén csak olyan, esetleg földmunkával is járó változtatásra kerülhet sor, amely az adott régészeti lelőhelyet nem veszélyezteti, illetve amely során biztosított a régészeti örökség bármely részének előzetes vagy folyamatos megmentése (régészeti megfigyelés, próbafeltárás, teljes felületű feltárás), továbbiakban a

régészeti lelőhely továbbra is hozzáférhető marad. A még nem ismert, esetlegesen előkerülő további régészeti lelőhelyek vonatkozásában ugyanakkor azt kell szem előtt tartani, hogy a váratlanul előkerülő leleteket a szabályozóknak megfelelően a területileg illetékes, régészeti gyűjtőkörrel rendelkező megyei hatókörű múzeumnak bejelentsék (Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba), a terület érintetlenségét a régész szakember helyszíni szemléjéig biztosítsák, és a mentőfeltárás elvégzését lehetővé tegyék.

Ahol leginkább mezőgazdasági munkálatok folynak, ott arra kell felhívni a mezőgazdasági munkát végzők figyelmét, hogy az átlagosnál mélyebb szántás, különösen pedig az altalajlazítás és az alagcsövezés a lelőhelyek rongálását eredményezik, ezért ezek kerülendők. Az olyan területeken, ahol a jelenlegi felszíni viszonyokat megváltoztató tevékenységet terveznek (pl. erdősítés, bányanyitás, halastó vagy öntözőcsatorna létesítése, stb.) és az esetlegesen ott fekvő régészeti lelőhelyet elfedné, hozzáférhetetlenné tenné, esetleg elpusztítaná, csak olyan előkészítő munka után legyen elképzelhető, amely biztosítja az ott lévő régészeti örökség elemeinek megelőző feltárását. A belterületen ugyanakkor az építési, közműfektetési tevékenység jelent veszélyt a régészeti lelőhelyekre, leletekre.

A békési településrendezési terv most tárgyalt módosítására azért kerül sor, mert a Békés külterület 0109/30 hrsz-ú ingatlan területén homokbányát kívánnak létesíteni a földrészlet bányatelekké alakításával.

A tervezési terület vonatkozásában a következő specifikáció fogalmazható meg az örökségi elemek fenntarthatósága tekintetében, figyelembe véve az ismert és tervezett változtatások jellemzőit:

A tervezési területen összesen 4 nyilvántartott régészeti lelőhely fekszik, amelyek a korábban a teljes településhatárt érintő régészeti topográfiai terepbejárások eredményeként váltak ismertté. A rendezési terv jelenleg tárgyalt módosításában érintett 0109/30 hrsz-ú telek valójában csak egy régészeti lelőhely területére nyúlik be: ez a 2817 azonosító számú Békés 140. lelőhely, Borosgyán IV. nevet viseli. Az általános jelentőségű régészeti lelőhely területéről a szarmata időszakba sorolható településekre utaló leletek kerültek elő. A tervezési terület további lelőhelyeit közvetlenül ugyan nem érinti a változtatás, ám ezeknek a számba vétele is fontos, hogy teljes képet kapjunk a közvetlen környezetben lévő, ismert régészeti lelőhelyek legfőbb jellemzőiről. A fent felsorolt lelőhelyekről csak a terepbejárások alkalmával

dokumentált információkkal rendelkezünk. A tervezési terület tágabb környezetét érintő, terepbejárással kutatott lelőhelyek tapasztalatai alapján a lelőhelyek jelenleg ismert kiterjedése a további, különböző módszerekkel történő kutatása, finomítása során módosulhat, ezért a jelenleg ismert téradatokat, illetve konkrétan a lelőhelyhatárokat a megfelelő körültekintéssel szükséges értékelni. Megállapítható, hogy a tervezett módosítások a telekhasználat módjától függetlenül a régészeti lelőhelyek megóvását, fenntarthatóságuk lehetőségeit alapvetően nem befolyásolják. Arra azonban mindenképp fel kell hívni a figyelmet, hogy a rendezési terv módosítását indukáló, tervezett változtatások földmunkái során a vonatkozó örökségvédelmi jogszabályok szerinti eszközök igénybevételével szükséges az örökségi értékek megóvása érdekében eljárni. Már a területkiválasztás, illetve a tervezés legkorábbi időszakában kell tájékozódni az érvényes örökségvédelmi szempontok felől. **A rendezési terv módosítását indukáló változtatások földmunkái várhatóan régészeti feladatellátást igénylő tevékenységgel járnak a 2817 azonosító számú lelőhely területén, amelyet a beruházás engedélyezési eljárása során a beruházás bekerülési nagyságrendjének megfelelő, jogszabályban meghatározott örökségvédelmi eljárásrendben határoz majd meg az örökségvédelmi hatóság. Ez a bányaművelés esetében különös jelentőséggel bír, hiszen a régészeti jelenségek előkerülési mélységét minden bizonnyal elérő földmunkák megkezdése előtt megfelelő minőségű információkkal kell rendelkezni a várható régészeti érintettség tekintetében. Akár felszíni, akár roncsolásmentes műszeres vizsgálatokkal, majd ezek alapján célzott próbafeltárással lehet pontosítani az érintett 2817 azonosító számú lelőhely kiterjedését és jellemzőit. A releváns információk birtokában mérlegelni kell a régészeti lelőhely elkerülésének lehetőségét is!**

3. **Összefoglalás** - értékvédelmi terv (az örökségi értékek megőrzését biztosító szempontok és követelmények, valamint feladatok)

Mivel a tervezési terület nyilvántartott és részben kutatott régészeti lelőhelyet érint, ezért az egyes beruházások területeinek kiválasztásakor érdemes a szokásosnál nagyobb hangsúlyt fektetni a régészeti érintettség tekintetében történő előzetes tájékozódásra, még a tervezési szakasz megkezdése előtt. A tervezési területen, a feljebb részletezett, régészetileg érintett részekben megvalósítandó, változtatással

járó beruházások esetében nagy valószínűséggel szükség lesz valamiféle régészeti feladatellátásra, ám ezek elvégzése a beruházás megvalósíthatóságát alapvetően nem befolyásolja. A megfelelő körültekintéssel tervezett beruházások során semmiképp sem sérülhetnek a régészeti örökség megőrzésének általános, a jogszabályok által biztosított feltételei.

Általánosságban megfogalmazható, hogy bármilyen településszerkezeti, területhasználati változtatás, infrastrukturális vagy egyéb beruházás tervezése esetében kiemelt figyelmet kell fordítani a földben rejlő régészeti emlékanyagra. A kedvező településföldrajzi adottságok miatt régészeti leletek váratlan előkerülése a jelenleg vizsgált terület nagy részén nem zárható ki, ez esetben pedig mindenki részéről elvárható a törvények tiszteletben tartása és a nemzeti kulturális örökség iránti megfelelő megbecsülés.

A településrendezési terv feladata, hogy abban kifejezésre jusson a régészeti örökség feltárásának, dokumentálhatóságának mindenkori biztosítása, védelme. A település lakóinak a fent leírt, a régészeti emlékek megmentését szolgáló korlátozások nemcsak hátrányt jelentenek, hanem hasznót is, hiszen a saját lakóhelyük múltját csak a régészeti feltárások segítségével ismerhetik meg jobban. Egy-egy előkerülő, jelentősebb lelet, vagy objektum bemutatása általában helyben is megvalósítható. Ez pedig összhangban van azokkal a térségfejlesztési törekvésekkel, alapelvekkel, amelyek szerint a turizmus fejlesztése kitörési pontja lehet egy-egy településnek, illetve a helyi közösségek identitástudatának erősödését, a lokális értékek felelősségteljes megőrzésének ügyét is előremozdíthatják.

Felhasznált források:

Felhasznált adattári adatok:

- A Békés Vármegyei Kormányhivatal közhiteles nyilvántartásából kapott adatszolgáltatás
- Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattára

Felhasznált szakirodalom:

- MRT 10: Magyarország Régészeti Topográfiája 10.
(IV/3. kötet Békés és Békéscsaba környéke, Budapest 1989.)

Felhasznált térképészeti adatok:

- EOV 1:10 000 topográfiai térkép, 48-143 sz. térképlap
- sztereografikus 1:10 000 topográfiai térkép, 609-213 térképlap.
- Első Katonai Felmérés. CD-ROM, Arcanum kiadó, 2004.
- Második Katonai felmérés. CD-ROM, Arcanum kiadó, 2005.

Nyilatkozat

Alulírott Liska András, örökségvédelmi szakértő (Engedély szám.: OKM 3586-3/2009; nyilvántartási szám.: XРАН79 (OKM Sz-6/2009) ezúton nyilatkozom arról, hogy az örökségvédelmi hatástanulmányban szereplő adatok a valóságnak megfelelnek, a javasolt régészeti megoldás megfelel az örökségvédelmi jogszabályoknak és hatósági előírásoknak, továbbá, hogy a tanulmány elkészítésére jogosultsággal rendelkezem.

Szarvas, 2023. június 16.

Liska András

régész, örökségvédelmi szakértő
Szakértői nyilvt.: XРАН79 (OKM Sz-6/2009)

A Békés város településrendezési terv módosításának (Békés 0109/30 hrsz ingatlanhoz kapcsolódó módosítás) tervezési területén ismert régészeti lelőhelyek összefoglaló táblázata

MEGYE	HELYSÉG	Lh. szám	KÖH azonosító	NÉV	EOV tklap
Békés	Békés	140	2817	Borosgyán IV.	38-221
Békés	Békés	141	2818	Borosgyán, Hankó-tanya.	38-221
Békés	Békés	145	2822	Borosgyán, Seres-tanya.	38-223
Békés	Békéscsaba	231	3127	Béke Tsz, Libatelep.	38-221